

**ČAPKOVÁ, Kateřina. Češi, Němci, Židé? : národní identita Židů v Čechách : 1918-1938.
1. vyd. Praha : Paseka, 2005. 355 s. ISBN 80-7185-695-9.**

Kniha Kateřiny Čapkové, jež vyšla minulý rok, se setkala s velmi pozitivním ohlasem. Recenzenti hodnotí práci velmi vysoko pro její nové pohledy na identitu Židů v českých zemích tak, jak se utvářela a přetvářela od druhé poloviny 19. století až do konce první republiky. Nechci upírat knize její nesporné kvality a penzum nabídnutého archivního materiálu, na kterém je postavena a který se v české literatuře věnující se tomuto tématu dodnes neobjevil. Přesto si dovoluji poněkud kritičtější pohled na danou publikaci a pokusím se poukázat na některé nedostatky či nejasnosti, kterých si mí předchůdci většinou nepovšimli nebo které nepovažovali, na rozdíl ode mne, za důležité. Místo strohého popisu se na některých místech pokusím o velmi krátkou polemiku s vědomím, že se čtenáři za minulý půlrok mohli s obsahem knihy seznámit hned v několika recenzích.[1] Mnohé z mých výhrad se týkají období před vznikem ČSR, a tedy před obdobím, kterým je práce Kateřiny Čapkové vymezena. Před 1. světovou válkou byly hlavní tendence dalšího utváření identity českých Židů jasně naznačeny a k radikálnímu zlomu, snad kromě sionismu a levicové radikalizace (tou se ovšem autorka nezabývá), nedošlo. Bohužel se zdá, že právě ve znalosti předválečného života Židů a interpretace materiálu s ním svázaného se nachází největší slabiny v předkládané práci.

Autorka pracuje v celém textu s pojmem identita jako s určitým komplexem, který je možné dále dělit na jednotlivé „druhy“, respektive formy identit. Sama vyjmenovává identitu národní, etnickou, kulturní, státně-politickou a náboženskou, se kterými je možné dále samostatně pracovat a které lze zkoumat. I když výčet nepovažuji za vyčerpávající, musím předem podotknout, že toto dělení je posunem vůči starší literatuře, která mnohdy pracovala pouze se starými národními (případně etnickými) koncepty a se specifickým postavením Židů si často zcela nevěděla rady. Přes tento metodický posun k lepšímu se Kateřina Čapková na některých místech knihy dostává do slepé uličky. Domnívám se, že k tomu dochází zvláště v místech, kde autorka hodnotí inklinaci Židů k českému či německému národu (etniku, kultuře, jazyku). Vynasnažím se postupovat ve svých námitkách tak, aby odpovídaly výstavbě knihy.

Hned zpočátku musím vyjádřit zklamání nad tím, že se autorka a priori odmítla zabývat Židy-komunisty s přiznáním, že si metodologicky neví rady, a konstatováním, že to překračuje vytyčený rámec publikace. Na rozdíl od Marka Nekuly, který ho ve své recenzi schválil[2], pokládám toto rozhodnutí za nešťastné a knihu velmi ochuzující, což autorka ostatně sama do jisté míry v úvodu přiznává. Nekula podporuje rozhodnutí autorky v souvislosti s nedávno proběhlou tzv. Hohmannovou aférou. Připomeňme, že Martin Hohmann, poslanec německého Bundestagu, na konci roku 2003 odmítl v proslovu k oslavě znovuspojení Německa kolektivní vinu Němců za nacismus, potažmo 2. světovou válku. Poukazoval přitom na skutečnost, že Němci jsou stejně tak viníky jako oběťmi a že je to stejné, jako kdybychom Židům přisuzovali kolektivní vinu za bolševický teror v SSSR během občanské války a v letech následujících. Hohmann navíc využil proslovu k obsáhlému výčtu postav z historie socialistického a komunistického hnutí a předních členů sovětského vedení majících židovské předky, aby svá tvrzení podpořil. Za tento postoj byl nakonec vyloučen z poslanecké frakce CDU a brzy po něm byl penzionován Reinhard Günzel (generál Bundeswehru), který Hohmannovi poděkoval za odvahu. Důvod, proč na tomto místě zmiňuji dva roky starou kauzu, která na krátký čas otrásla v Německu veřejným míněním, je jediný. Ukázat, jak je v tomto směru potřebné započítí intenzivního dialogu podpořeného

historickým výzkumem. Zatím, jak se zdá, zde opět dochází k velmi nezdravému ustupování kritického myšlení před politikou a současnou atmosférou, která preferuje silové řešení dialogu o antisemitismu. To nevede jen k omezování svobodného bádání, ale k zacyklení celého problému a vzhledem ke snaze o potlačení antisemitismu k naprosté kontraprodukci. Nám se navíc odkládá začátek diskuse o „rudé asimilaci“ Židů do budoucnosti, což je přinejmenším škoda, pomíneme-li, jak zranitelní se stáváme proti nově probuzeným „spikleneckým teoriím“. Zde konkrétně ohledně Židů, kteří pomocí komunistické rétoriky dobývají svět.

Nadto se domnívám, že právě výzkum inklinace části Židů k radikální levici v prvních dekádách 20. století by nám mohl pomoci rozkrýt některé problémy a otázky spojené s identitou Židů a antisemitismem české společnosti.

Na „opačné straně kruhu“ politického spektra zůstala v knize téměř opomenuta židovská konzervativní pravice a ortodoxie. Ta v českých zemích v inkriminovaném období nehrála podstatnou úlohu, což se ale rozhodně nedá říci o Slovensku a Podkarpatské Rusi, kam zasahovala působnost Židovské strany a kde jí jistý čas konkurovala další dvě politická uskupení zdůrazňující židovskou náboženskou tradici. Domnívám se, že by zasluhovalo větší pozornost to, jak se zpětně odráželo působení Židovské strany na východních územích republiky na její celkovou politiku. Za zásadnější nedostatek publikace to ovšem nepovažuji.

Postupme k první kapitole: „Základní rysy židovské komunity v Čechách“ Kateřina Čapková se zde snaží postihnout vývoj české židovské komunity v kontextu evropské diaspory. Rozdíly tohoto vývoje vyplývaly z pozice Židů v atmosféře „konfliktního společenství“ Čechů a Němců, ale také z faktické absence přistěhovalectví Židů z východu, které značně poznamenalo komunity v Rakousku a Německu. V této kapitole jsou také nastíněny kořeny jednotlivých ideových proudů uvnitř českého židovstva a předpoklady jejich dalšího vývoje. Do středu zájmu se samozřejmě dostává otázka antisemitismu, respektive úloha, kterou v koncipování židovské identity sehrál.

Jednou z autorčiných hlavních tezí je „přirozená asimilace“ Židů na českém venkově do většinové (tj. české) společnosti. „*Sekulární charakter české společnosti nijak nevyhrocoval náboženské rozdíly a lze naopak nalézt řadu dokladů křesťansko-židovské symbiózy na českém venkově, kde si přitom židovství i křesťanství zachovávalo často ještě tradiční podobu.*“ [3] Pokud bychom hledali a chtěli najít, jistě důkazy o této symbióze objevíme. Přesto se nezdá, že byla situace na českém venkově tak jednoduchá. I v jinak „čistých“ českých okresech se po celé trvání rakouského mocnářství setkáváme s židovskými školami s německým vyučovacím jazykem. Na tento stav často upozorňoval český tisk, který to považoval za důkaz neblahého židovského „němčení“. To nelze přisuzovat jen iracionální antisemitské rétorice, kterou mnohde jistě uplatňoval. Nepříznivý stav přiznával i tisk česko-židovský s konstatováním, že se situace sice lepší, ale jen velmi pomalu a v kontextu českožidovského snažení neuspokojivě. Pokud se někdy tento trend výrazně změnil, bylo to až na přelomu století. Zde se ale musíme ptát, zda šlo o onu „přirozenou asimilaci“, nebo spíše tlak antisemitsky naladěného venkova (Hilsnerova aféra) a realistické zhodnocení situace.[4] Hilsnerova aféra, někdy také označovaná jako česká dreyfusiáda, otrásla veřejným míněním i politickou scénou, ale nebyla zdaleka jediným případem, kdy se na českém venkově vznášelo obvinění z rituální vraždy proti Židům. Už před tím bylo slyšet o používání krve k rituálním účelům v Kolíně, Holešově či Chocni. Žádný z těchto případů sice věhlasem

nedosáhl na kauzu z Polné, ale dokazuje to, že zde byla atmosféra náchylná k radikalizaci, která se v souvislosti s prohlubující se nacionalizací dále vyhrocovala.

Uvedení beletristických knížek Vojtěcha Rakouse, pozdějšího činitele českožidovského hnutí, jehož knihy byly psány s jasným záměrem a někdy snad přímo na zakázku Čechožidů jako důkaz bezproblémového soužití Čechů a Židů, se mi zdá přinejmenším sporné. Mým záměrem přitom není poukazovat na antisemitismus české společnosti v nějakém hodnotovém rámci (dobré versus špatné), případně srovnávat situaci v Čechách a okolních zemích. To by mělo v otázce identit velmi spornou a omezenou platnost a zavedlo by nás to na rovinu neblahých historismů.

Podobně snadno napadnutelné je hodnocení jazykové inklinace židovstva v českých zemích, které je rozpracováváno ve druhé kapitole „Židé jako národnostní menšina v Československu“. Zde jsou poměrně pečlivě rozebírány změny v postavení Židů vůči novému státu, jednání o uznání statusu židovské národnosti a posuny identifikace českého židovstva vůči české (resp. československé) společnosti. Autorka, i když sama na více místech naznačuje, že se v tomto ohledu musíme s konečnými závěry držet zpátky, pracuje se statistikami jako s příliš autoritativním pramenem. Platí to i pro tezi z předcházející kapitoly: tendence Židů přijímat jazyk většiny jako důkaz zmiňovaného přirozeného asimilačního procesu. V tomto směru bádání je stále poměrně velký prostor, který zbývá zaplnit. Na rozdíl od autorky se ale domnívám, že proces „počešťování“ Židů (nejen) na českém venkově probíhal mnohem komplikovaněji a dlouho zůstával spíše jakousi veřejnou deklarací než faktem. Je nepopíratelné, že Židé byli velmi často bilingvní. Tak tomu ovšem bylo tradičně, již z profesních důvodů (obchod), před modernizačními procesy, do kterých Kateřina Čapková tento jev vkládá. Pokud nahlédneme do statistik sčítání obyvatelstva, jejichž výpovědní hodnotu autorka zcela po právu snižuje, uvidíme stoupající počet „osob izraelského vyznání“, které udávají češtinu jako svůj obcovací jazyk. Stačí se pak hlouběji podívat na průběh samotného sčítání, abychom pochopili, proč je třeba být v případě Židů natolik opatrní. Sčítání představovalo pro nacionalismus, ale i politickou inferioritou zmítanou společnost to, a často i více, co volby do zastupitelských orgánů. Kolonka jazyka platila za vyznání se k jednomu, nebo druhému národu. Jejich výsledky byly brány za úspěch/prohru celonárodního snažení a napjatě očekávány. V této atmosféře se možnost volby Židů v českém prostředí musela velmi redukovat. To platí v pozmeněné podobě i pro období 20. a 30. let 20. století. Pokud přistoupíme na spornost dochovaného statistického materiálu (sčítání lidu), musíme se opřít o jiný, případně se pokusit o nový kvantitativní výzkum, jakkoliv problematické by to pravděpodobně bylo. Není ale jasné, jak bez výše zmíněného mohla autorka dospět k tomu, že: „*Přestože od počátku 20. století upřednostňovali Židé z Čech stále více češtinu před němčinou, platilo i za první republiky, že vysoké procento židovské populace bylo bilingvní...*“ [5] Není mi jasný nejen metodologický postup stojící za touto tezí (a z publikace, myslím, nevyplývá), ale není jasné ani to, kde k tomuto „upřednostňování“ češtiny docházelo. Ve styku s úřady, v domácím prostředí, nebo jinde? V druhém případě, s ohledem na téma knihy, myslím, nejdůležitějším, je zmíněný výrok nejproblematictější.

Sporné se mi zdá také omezení českého či německého jazyka na pouhý „prostředek ke komunikaci“ pro Židy ve srovnání s tím, jak důležitým identifikačním prvkem byl pro Němce a Čechy. Přinejmenším pro německé Židy z českých zemí byl německý jazyk tradičně spojen s kulturní identifikací, pokud nedošlo přímo ke ztotožnění mnohých z nich s německým národním konceptem.

Postupme dále, ke třetí kapitole „Němečtí Židé“, zabývající se integrací Židů do německé kultury, jejími předpoklady a dalším vývojem během 19. století s důsledky, jaké tyto okolnosti měly pro Židy po vzniku ČSR. Velká část kapitoly je věnována elitnímu spolku B'nai B'rith, který spojení českých Židů s německou kulturou dokládá, a liberalismu jako jejich nejčastější politické identifikaci.

Zde bych se pozastavil především u hodnocení politické identity. Liberalismu jako fenoménu, který měl pro Židy (nejen) v rakouském prostoru zvláštní význam, se věnovalo v minulosti hned několik autorů (G. B. Cohen, E. Mondelsohn, R. Wistrich aj.). Zvláštní postavení německé Prahy v politickém životě mocnářství, její svázanost s politickým liberalismem v době, kdy jinde tento politický směr skomírá na úbytě, svádí k hlubším úvahám a zkoumání. Po celkem zajímavém úvodu, přibližujícím příklon Židů k německému a v politické rovině k německému liberalismu, se autorka spokojí s konstatováním, že jejich nebyvalé lpění na této politické platformě bylo výrazem tradice, vděku za svobody, které jim tato ideologická struktura pomohla dosáhnout, a hájení pro ně „pravého, vysoce kulturního a progresivního německví“. Domnívám se, že politická identita je určitým propojením hodnocení možností individua s jeho ideologickou výbavou a tradice zde hraje jen velmi omezenou roli. Ani poukázání na přitažlivost liberalistického elitářství pro horní židovské vrstvy se mi nezdá oprávněné, resp. nevidím zde odlišnost od horních vrstev majority. Pokud autorka dospěla v tomto směru k nějakým odlišnostem, bylo by potřeba je rozvést a prokázat. Zdá se mi, že je spíše nasnadě uvažovat o tom, jaké další možnosti, kromě liberalismu, se zdejšími Židům nabízely. Dospějeme pravděpodobně k tomu, že německá (ale ani česká) politická scéna v českých zemích v podstatě žádnou alternativu nenabízela. To platí za předpokladu, že nebudeme brát v potaz sociální demokracii, ve které se postupně někteří Židé začínají angažovat (která ale pro většinu z nich znamenala z ideologických důvodů zcela nepřijatelnou variantu), a některá zcela okrajová politická uskupení. Je škoda, jak si přede mnou posteskl již Marek Nekula, že se badatelka více nezaměřila na politický život pražských Židů, respektive na jejich roli v pražském Casinu, politické organizaci stojící v čele německého (a židovského) liberalismu v Čechách. To by, myslím, upozornilo na spornost tvrzení: „...*integrace Židů do německých vyšších středních vrstev proběhla, jak jsem již uvedla, velmi hladce.*“ [6]

V další, čtvrté kapitole se Kateřina Čapková obsáhle věnuje českožidovskému hnutí, jeho organizačním složkám a ideovému štěpení, od 90. let 19. století až do sklonku první Československé republiky. Obecně šlo o skupinu lidí aktivně vystupující pro asimilaci s českou majoritou. Z původního intelektuálního kroužku v Praze se sice časem podařilo vybudovat určitou strukturu, soustředující se hlavně na malá česká města, ve kterých slavili se svými ideami největší úspěchy; nikdy však nešlo o masové hnutí a jeho územní působnost zůstala víceméně omezena na Čechy, a to samozřejmě pouze na jejich vnitrozemí. Aktivita Čechožidů se navíc dlouhý čas namnoze odbyvaly velmi zajímavými, nicméně svým vlivem omezenými intelektuálními diskusemi o možnostech a podobách asimilace a hodnotě českožidovského soužití. Až později docházelo k omezeným snahám v oblasti sociální pomoci, jako byly péče o chudé studenty, zakládání mládežnických organizací, a nakonec hnutí dospělo až k založení politického uskupení. Autorka v textu častěji tento omezený vliv, který mělo organizované českožidovské hnutí na židovskou populaci, přiznává. Zůstává otázkou, zdali si vůbec tento spolek zaslouží tolik pozornosti, kolik mu bylo v knize věnováno. Domnívám se, že by bylo podnětější, a vzhledem k vymezení tématu knihy více odpovídající, obrátit pozornost například na každodennost na českém venkově, intenzitu a kvalitu kontaktů mezi většinovou společností a Židy, kulturní transfery a jejich rozdílnost v českém a německém prostoru, míru politické identifikace s českými a německými stranami a

jiné související problémy. Snad by to přispělo k poznání identity českých Židů více než historie určitého spolku s velmi sporným referenčním rámcem. Po této stránce kniha bohužel nepřekonává zažitá standardy české historiografie a přes odlišné vymezení tématu zůstává uzavřena v těsných zdech politických dějin.

Poslední kapitola se věnuje sionistickému hnutí v prvorepublikovém Československu. Osobně tuto část publikace považuji za nejhodnotnější. Snad se jí dá vytknout malá pozornost ke kontextu mezinárodního sionistického hnutí, které mělo nezanedbatelný vliv nejen na samotné sionistické organizace, ale rovněž na Židovskou stranu. Nechci ale dále poukazovat na absenci toho, co by podle mých představ měla autorka do své knihy zahrnout, neboť by to publikaci „nafouklo“ do nepřijatelných rozměrů. Vůči badatelce by to nebylo zcela poctivé. Některé výtky spojené s celkovým konceptem identity, tak jak s ním autorka pracuje v celé publikaci, nicméně platí i zde.

Vrátím se stručně k meritu práce, tedy rozboru identity českých Židů. Autorka se již v úvodu vymezuje proti nacionálnímu výkladu dějin a zúžení identity na její národní rozměr. Poukazuje na komplexnost pojmu identita a její mnohovrstevný charakter. S tím nelze než souhlasit a odpovídá to i moderním sociologizujícím trendům v historiografii. Na druhou stranu tím, že se v průběhu své knihy opírá pouze o dějiny organizovaných hnutí (českožidovské, sionistické), příliš akcentuje racionální přístup při tvorbě individuální identity. Celkové vyznění práce podporuje, byť pravděpodobně nezamýšleně, představu o identitě jako určitém volitelném modelu a řešení individuální sociální pozice, resp. životní situace, zabrousím-li do současného slovníku sociální politiky. A naopak, pokud se Kateřina Čapková snaží definovat antisemitismus, často jej chybně zužuje na iracionální a sociálně-psychologický patologický jev ve společnosti, který byl pouze využíván a zneužíván českým či německým radikálním nacionalismem. To konvenuje se zažitou (a českou historiografií po roce 1989 akcentovanou) představou o pozici Židů jako obětních beránků. Vytváříme si tím příliš banální dichotomii vztahů mezi Židy a majoritou – existence versus absence antisemitismu –, abychom se pak příliš často dopouštěli unáhlených soudů o antisemitismu určité společnosti, nebo naopak o bezproblémovém soužití a symbióze. Jak jsem se snažil výše naznačit, bude třeba pokračovat v rozvíjení konceptu identity – využít ve větší míře sociologické, antropologické a historicko-sémantické metody a hledat uplatnění nových pramenů, případně ty staré (například autobiografie, deníky, dopisy, ale i periodika) interpretovat novým způsobem. To dnes již jistě nejsou žádné originální náměty, pro českou historiografii to ovšem dodnes prakticky zůstává výzvou a nesplněným snem.

Není zde místo pro hlubší polemiku a výčet všech sporných bodů publikace, proto jsem se pokusil zmínit jen vybrané, mající dle mého nejužší vztah k vymezenému tématu.

Nakonec si dovoluji zopakovat myšlenku z úvodu recenze, abych dal svou kritiku do patřičných mezí. Kniha Kateřiny Čapkové představuje určité novum na poli metodologie a obohacuje českou historickou obec o kvantitativně bohatý a dosud nezpracovaný materiál. V mnohém, jak jsem se pokusil nastínit, bohužel zůstává na půli cesty, mnohé bylo jen naznačeno a některá témata mající úzkou souvislost s identitou českých Židů zůstala opomenuta docela.

[1] Např. POJAR, M. Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918-1938, *Český časopis historický* 2006, roč. 104, č. 2, s. 400-404; NEKULA, M. „Kateřina Čapková, Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918-1938 (Paseka, Praha 2005)“, *Dějiny a současnost* 2005, roč. 27, č. 12, s. 44.

[2] NEKULA, cit. 1, s. 44.

[3] ČAPKOVÁ, K. *Češi, Němci, Židé? : Národní identita Židů v Čechách 1918-1938*, Praha, Litomyšl : Paseka, 2005, s. 26.

[4] Atmosféru českého venkova na přelomu století a jeho poměrně snadnou radikalizaci popisuje např. KOVTUN, J. *Tajuplná vražda : Případ Leopolda Hilsnera*, Praha : Sefer, 1994. Zde zůstává pole pro další bádání otevřené, stejně jako u doposud málo akcentovaného tématu pozice Židů ve spektru českých národních politických stran. Zde se jisté první pokusy o interpretaci udělaly (srv. SOUKUPOVÁ, B. *Česká společnost před sto lety*, Praha : Sofis, 2000 - a další autorčiny práce, některé z nich jsou k diskusi, to ovšem již není předmětem této recenze). Právě zde se rovněž naskytá příležitost dokumentovat, jaké možnosti se českým Židům v rámci celého spektra českých a německých politických stran otevíraly, a kam na této bázi dospěla jejich identifikace (jde přitom o celou strukturu spolků, sdružení atp. na politické strany navázané a v dané době hrající zcela nezastupitelnou společenskou roli, někdy je tento proces politizace společnosti nazýván „Versäulungsprozess“ - proces utváření sloupové společenské struktury - srv. MALÍŘ, J. *Od spolků k moderním politickým stranám : Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848-1914*, Brno : Masarykova univerzita, 1996). Domnívám se, že se některé teze Kateřiny Čapkové tímto výzkumem dále problematizují.

[5] ČAPKOVÁ, cit. 3, s. 48.

[6] Tamtéž, s. 88.